

سکانس پایانی درباره مدینه و مشتمل است بر کوه احمد و مدفن حمزه و سایر شهداء، مساجد مهم و تاریخی مدینه، بازار مدینه قبل از آمدن حجاج و پس از آن، نماهایی از مسجد النبی.

این فیلم به صورت سیاه و سفید تهیه شده که در آن سال‌ها مرسوم بوده است. تدوین و صداگذاری اش ساده و جذاب است.

مظفر سالاری

حج انبیا: گزارش حج پیامبران در روایات

حج گزاردن پیامبران الهی در روایات پرشماری مطرح شده است؛ در برخی جوامع روایی، بابی با عنوان «حج الانبیاء» این روایات را گرد آورده است.^۱ شماری از این روایات ذیل آیاتی آمده که کعبه را نخستین خانه روی زمین معرفی کرده *﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ*

وُضَعَ لِلنَّاسِ الَّذِي يَبْكِهُ﴾ (آل عمران/۳/۹۶) و آن را «بیت العتیق» دانسته است.^۲ (حج/۲۲، ۳۳) همچنین برخی روایات ذیل آیه

۱. الکافی، ج ۴، ص ۲۱۲؛ من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۲۲۹؛ بخار الانوار، ج ۹، ص ۲۸۶.

۲. تفسیر العاشی، ج ۱، ص ۱۸۶.

۳. علل الشرائع، ج ۲، ص ۳۹۹؛ الخلاف، ج ۴، ص ۵۸.

مناسک حج بسازد. در آن زمان، طبعاً چنین فیلمی تماشاگران فراوان داشت؛ زیرا مردم را با سرزمین‌های مقدس مسلمانان و چگونگی حج گزاردن آشنا می‌کرد.

فیلم در سه حلقه و به مدت ۲۳ دقیقه تهیه شد. ملک عبدالعزیز که با کارکرد تبلیغاتی چنین فیلمی آشنا بود، از ساخت آن حمایت کرد و شرکت مصری نیز سه دقیقه قسمت آغازین فیلم را به سخنان او اختصاص داد.

از صحنه‌های مهم این فیلم می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: خیابان بزرگ تجار در جده و ساختمان‌های جدید آن؛ حرکت قافله‌ها با شتر به سوی مکه و حرکت اکیپ فیلمبرداری با اتومبیل؛ نمایی از کعبه و بنای درون مسجد الحرام؛ آمدن ملک عبدالعزیز، امیر بحرین و جمع کثیری از درباریان برای طواف و استلام حجرالاسود و شست وشوی داخل کعبه با آب زمزمه؛ سعی بین صفا و مروه، در حالی که در اطراف مغازه‌ها و مهمان‌پذیرها دیده می‌شود؛ رفتن به عرفات با شتر یا پیاده، اسکان در چادرها، رفتن به مزدلفه، رمى جمرات؛ بازگشت به مکه، تعویض پرده کعبه؛ آمدن امیر حجاز به قصر خود در منا در روز عید قربان و دیدار بزرگان مصر، از جمله علمای الازهر با او.

پس از آدم ﷺ میان فرزندانش تداوم یافت^۷ و پیامبران پس از وی به برگزار نمودن حج اهتمام ویژه‌ای داشتند.^۸

نوح ﷺ نیز پیش از سیل، حج انجام داد^۹ و در جریان طوفان مأموریت یافت تا سرنشینانش کشتی را گرد خانه کعبه طواف داده و به منا برد. این کشتی، در بازگشت دوباره بر گرد کعبه، طواف نمود و سرنشینان کشتی، سوار بر آن، سعی میان صفا و مروه انجام دادند.^{۱۰}

بر اساس برخی گزارش‌ها در طوفان نوح ﷺ کعبه تاپدید شد. پیامبران الهی، بدون آن که مکان دقیق کعبه را بدانند، حج به جا می‌آوردنند^{۱۱} تا زمانی که ابراهیم ﷺ مأمور به بازسازی کعبه و احیای آئین حج شد. (حج، ۲۲، ۲۶، بقره، ۲/ ۱۲۷-۱۲۸) پس از پایان بازسازی کعبه، آن حضرت از خدا خواست که مناسک (اعمال و جایگاه) حج را

«وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكَةً» مناسک حج را از جمله مناسک واجب برای همه امت‌ها شمرده‌اند.^۱ بر پایه روایات، قدمت آئین حج، حتی به پیش از خلقت آدم بازمی‌گردد و نخستین حج گزاران، فرشتگان در آسمان چهارم بوده‌اند.^۲

پس از این که حضرت آدم به زمین انتقال یافت، وی به فرمان خداوند مأمور بنای کعبه و برگزاری مراسم حج گردید.^۳ درباره حج آدم ﷺ روایت شده که پس از خروج از بهشت، وی بر کوه صفا فرود آمد. سپس جبرئیل مناسک حج را به او آموخت و آدم، همه اعمال حج، از جمله طواف، رمی جمرات، قربانی، حلق، سعی و طواف نساء را به جا آورد.^۴ برخی روایات از ۷۰۰ حج و عمره آدم، با پایی پیاده، گزارش کرده‌اند.^۵ پس از آدم، شیث، فرزند او، کعبه را بازسازی و حج عمره بجائی آورد.^۶ مراسم حج گزاری،

۱. تاریخ الطبری، ج، ۱، ص: ۱۶۲؛ عمدۃ القاری، ج، ۱۵، ص: ۳۱۷؛ بحار الانوار، ج، ۱۱، ص: ۲۶۱.

۲. اخبار مکه، ج، ۱، ص: ۵۱-۵۲؛ عو۹-۷۴-۷۲؛ تفسیر القرطبي، ج، ۲، ص: ۳۰؛ سبل الهدى، ج، ۱، ص: ۲۱۰.

۳. مستدرک الوسائل، ج، ۸، ص: ۹؛ اخبار مکه، ج، ۱، ص: ۷۲.

۴. الكافي، ج، ۴، ص: ۲۱۲-۲۱۳؛ تفسیر العیاشی، ج، ۲، ص: ۱۴۹؛ من لا يحضره الفقيه، ج، ۲، ص: ۲۳۰.

۵. ع تاریخ الطبری، ج، ۱، ص: ۱۶۲؛ عمدۃ القاری، ج، ۱۵، ص: ۳۱۷؛ بحار الانوار، ج، ۱۱، ص: ۲۶۱.

شده^٧ حتی گفته شده که آنان در مکه از دنیا رفتند و در جوار خانه خدا دفن شدند.^٨ بنابر این همه پیامبران صلوات الله علیه و آله و سلم حج گزارده اند. برخی روایات نیز این دیدگاه را تأیید می کند^٩؛ چنان که امام علی صلوات الله علیه و آله و سلم در سخنی کعبه را جایگاه خیل انبیاء، از آدم تا خاتم، و وسیله آزمایش پیشینیان، از آدم تا به آخر، دانسته است^{١٠} و در سخنی دیگر، از فراخوانی آدم و فرزندانش به سوی کعبه یاد می کند.^{١١}

در شماری از روایات، نام گروهی از پیامبران حج گزار، و در مواردی شیوه و تعداد دفعات حج آنان بیان شده است. پس از ابراهیم و اسماعیل صلوات الله علیه و آله و سلم دیگر پیامبران حج بجای آوردن؛ چنان که در روایتی نقل شده که حضرت موسی صلوات الله علیه و آله و سلم، همراه با هفتاد تن از پیامبران، برای انجام حج بر شتری سرخ مسی، پس از گذشتن از منطقه «صفاح الروحا»، لبیک گوییان (لبیک یا کریم لبیک) احرام بست.^{١٢} در روایتی ابن عباس از پیامبر صلوات الله علیه و آله و سلم نقل

٧. مسند الامام احمد بن حنبل، ج١، ص٣٣؛ البداية و النهاية، ج١، ص١٣٨؛ مجمع الزوائد، ج٣، ص٢٢٠.
٨. اخبار مکه، ج١، ص٨٦.
٩. عيون اخبار الرضا، ج٢، ص١٢٧؛ علل الشرائع، ج١، ص٢٧٤.
١٠. نهج البلاغه، خطبه ١٩٢.
١١. نهج البلاغه، خطبه ١٩٢.
١٢. الكافي، ج٤، ص٢١٣؛ تفسیر العياشي، ج١، ص١٨٦؛ من لا يحضره الفقيه، ج٢، ص٢٣٤-٢٣٥.

به وی نشان دهد: «وَأَرْنَا مَنَاسِكَنَا» (بقره/٢، ١٢٨) لذا جبرئیل نزد ایشان آمد و مناسک حج را یک به یک به او آموخت^١ و پس از فرمان فراخوانی انسان‌ها به انجام حج (حج/٢٢، ٢٧) ابراهیم بر مکان بلندی (کوه ابو قبیس یا سنگی که بعد به مقام ابراهیم معروف شد) ایستاد و با صدای بلند مردم را به حج فراخواند^٢ و خود و پسرش، اسماعیل و گروهی از جرهیان، حج به جای آوردند.^٣ پس از آن حج، به عنوان سنتی مقدس با اعمالی مخصوص از سوی دیگر پیامبران الهی و پیروان آن‌ها تداوم یافت.^٤

بر اساس برخی گزارش‌ها، همه انبیاء به جز هود و صالح صلوات الله علیه و آله و سلم که به خاطر اشتغال به تبلیغ موفق به حج گزاری نشدند، بقیه آن‌ها حج به جا آوردن.^٥ ولی این دیدگاه ضعیف دانسته شده است.^٦ افزون بر این در پاره‌ای روایات به طور صریح از حج گزاری هود و صالح یاد

١. الكافي، ج٣، ص٢٠٥؛ سنن الكبرى، ج٥، ص١٤٥.
٢. مجمع البیان، ج٧، ص١٢٨-١٢٩؛ تفسیر ابن ابی حاتم، ج٨، ص٢٤٨٧.
٣. اخبار مکه، ج١، ص٦٦-٧٢؛ تاریخ الطبری، ج١، ص٢٦-٢٦٢.
٤. اخبار مکه، ج١، ص٦٨؛ در راه برپایی حج ابراهیمی، ص٢٠٠.
٥. سیره ابن اسحاق، ج٢، ص٩٣؛ السنن البیهقی، ج٥، ص١٧٧؛ السیرة النبویة، ابن کثیر، ج١، ص٢٧٣.
٦. سیل المهدی، ج١، ص٢١٠.

نمود.^۶ تنها حج رسول خدا^{علیه السلام}، پس از هجرت، در سال دهم هجری به همراهی ۱۰۰/۰۰۰ تن از مسلمانان انجام گرفت. در این حج، عظمت، خلوص و آثار توحیدی مناسک حج به نمایش گذاشته شد و در تاریخ، به نام «حجۃ الوداع» ثبت گردید.^۷ (← حجۃ الوداع) بر اساس روایتی از حضرت رضا^{علیه السلام}، زمان حج گزاری همه پیامبران، از جمله آدم، نوح، ابراهیم، موسی، عیسی^{علیهم السلام} و محمد^{صلی الله علیه و آله و سلم} ده ذی الحجه بوده و تا قیامت این گونه ادامه خواهد داشت.^۸ درباره شیوه حج گزاری پیامبران، حداقل تا ابراهیم^{علیهم السلام} اطلاع چندانی در دست نیست؛ به همین دلیل مسیم و مجمل است. ولی از زمان ابراهیم^{علیهم السلام} تا ظهور اسلام، حج با همین شکل و گونه کنونی آن انجام می شده است.^۹

﴿منابع﴾

اخبار مکة و ما جاء فيها من الآثار؛ محمد بن عبدالله الازرقی (م.ق)، به کوشش رشدی الصالح ملحس، بیروت، دار الاندلس، ۱۴۱۶؛ بحار الانوار الجامعة للدرر اخبار الائمة الاطهار:

- ٦. الكافی، ج ٤، ص ٢٥١-٢٥٢؛ من لا يحضره الفقيه، ج ٢، ص ٢٣٨؛ تهذیب الاحکام، ج ٥، ص ٤٤٣.
- ٧. المجموع، ج ٧، ص ١٠٤؛ الغدیر، ج ١، ص ٢٦٦.
- ٨. عيون اخبار الرضا، ج ٢، ص ٢٧؛ علل الشرائع، ج ١، ص ٢٧٤.
- ٩. اخبار مکة، ج ١، ص ٦٨-٧٢.

کرده است که هفتاد پیامبر^{علیهم السلام}، از جمله موسی^{علیه السلام} به منا آمده و در مسجد خیف نماز گزاردند.^۱

حضرت عیسی^{علیه السلام} نیز حج یا عمره را با گفتن «لیک عبدک و ابن امتك لیک» آغاز کرد.^۲ داود^{علیه السلام} نیز در عرفات، هنگامی که موج عظیم حج گزاران را دید، دست به دعا برداشت.^۳ سلیمان^{علیه السلام} هم همراه انس و جن و پرندگان حج گزارد و کعبه را با پارچه مصری پوشاند.^۴ برابر روایاتی، یونس^{علیه السلام} با سر دادن تلبیه «لیک کشاف الکرب العظیم لیک»، و خضر و الیاس^{علیهم السلام}، با حضور هر ساله در موسم مقرر، حج انجام می دادند.^۵ با ظهور اسلام که آئین حج، به عنوان یکی از فرائض دینی مسلمانان تشريع شد، پیامبر^{علیهم السلام} آئین حج گزاری را به جا آوردند.

بر پایه برخی روایات، پیامبر گرامی اسلام^{علیهم السلام} ۲۰ حج و سه عمره مفرده که همه آن‌ها در ماه ذی قعده واقع شد، برگزار

-
- ١. المعجم الكبير، ج ١١، ص ٣٥٨؛ مجمع الزوائد، ج ٣، ص ٢٢١.
  - ٢. مسنده الإمام احمد بن حنبل، ج ٢، ص ٢٤٠؛ علل الشرائع، ج ٢، ص ٤١٩.
  - ٣. الكافی، ج ٤، ص ٢١٤؛ الوافی، ج ١٢، ص ١٦٣-١٦٤.
  - ٤. الكافی، ج ٤، ص ٣١٣؛ الوافی، ج ١٢، ص ١٦٢.
  - ٥. من لا يحضره الفقيه، ج ٢، ص ٢٣٥-٢٣٤؛ کمال الدین، ص ٩٦-٩٧؛ بحار الانوار، ج ١٤، ص ٣٨٧.

١٤٠٧ق؛ در راه برپایی حج ابراهیمی: عباسعلی عیمید زنجانی، تهران، انتشارات مشعر؛ سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد: محمد بن یوسف الشمس الشامی (١٩٤٢م). به کوشش عادل احمد عبدالمحجود و علی محمد معوض، بیروت، دار الكتب العلمیه، ١٤١٤ق؛ السنن الکبری: احمد بن الحسین البیهقی (٣٨٤-٤٥٨ق)، بیروت، دار الفکر، ١٤١٦ق؛ سیرة ابن اسحاق: محمد بن اسحاق المطلی (م. ١٥١ق)، محمد حمید اسماعیل بن عمر بن کثیر (٧٠٠-٧٧٤ق)، به کوشش مصطفی عبدوالاحد، بیروت، دار المعرفه/ دار احیاء التراث العربی، ١٣٩٦ق؛ علل الشرائع والاحکام: محمد بن علی بن بابیویه (شیخ صدوق) (٣١١-٣٨١ق)، به کوشش سید محمد صادق بحرالعلوم، نجف، مکتبة الحیدریه، ١٣٨٥ق؛ عمدة القاری: محمود بن احمد البدرالعینی (م. ٨٥٥ق)، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ عیون اخبار الرضا: محمد بن علی بن بابیویه (شیخ صدوق) (٣١١-٣٨١ق)، تحقیق حسین اعلمی، بیروت، مؤسسه الاعلمی، ١٤٠٤ق؛ الغدیر: الامینی (م. ١٣٩٢ق)، بیروت، دار الكتب العربی، ١٣٩٧ق؛ الکافی: محمد بن یعقوب کلینی (م. ٣٢٩ق)، به کوشش علی اکبر غفاری، تهران، دار الكتب الاسلامیه، ١٣٧٥ش؛ کمال الدین و تمام النعمه: محمد بن علی بن بابیویه (شیخ صدوق) (٣١١-٣٨١ق)، به کوشش علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ١٤٠٥ق؛ کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال: المتقدی الهندي (م. ٩٧٥ق)، به کوشش بکری حیانی و

محمد باقر المجلسی (١١٣٧-١١١٠ق)، تصحیح محمد باقر بهبودی و سید ابراهیم میانجی و سید محمد مهدی موسوی خرسان، بیروت، دار احیاء التراث العربی و مؤسسه الوفاء، ١٤٠٣ق؛ البداية و النهاية فی التاریخ: اسماعیل بن عمر بن کثیر (٧٠٠-٧٧٤ق)، به کوشش علی شیری، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ١٤٠٨ق؛ تاریخ الطبری (تاریخ الامم و الملوك): محمد بن جیر الطبری (٢٢٤-٣١٠ق)، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ التبیان فی تفسیر القرآن: محمد بن حسن الطووسی (٣٨٥-٤٦٠ق)، به کوشش احمد حبیب قصیر عاملی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ١٩٦٣م؛ تفسیر ابن ابی حاتم (تفسیر القرآن العظیم): عبدالرحمن بن محمد بن ابی حاتم (٣٢٧ق)، تحقیق محمد الطبیب، بیروت، دار الفکر؛ تفسیر العیاشی: محمد بن مسعود العیاشی (م. ٣٢٠ق)، تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی، تهران، مکتبة العلمیة الاسلامیة، ١٣٨٠ق؛ تفسیر القرطبی (جامع الاحکام القرآن و المبین لما تضمن من السننه و ای الفرقان): محمد بن احمد القرطبی (م. ٦٧١ق)، تهران، ناصر خسرو، ١٣٦٤ش؛ تهدیب الاحکام فی شرح المقنعة للشيخ المفید: محمد بن حسن الطووسی (٣٨٥-٤٦٠ق)، به کوشش سید حسن موسوی خرسان و علی آخوندی، تهران، دار الكتب الاسلامیه، ١٣٦٥ش؛ جامع احادیث الشیعه: محمد حسین طباطبائی بروجردی (م. ١٣٨٣ق)، قم، المطبعة العلمیه، ١٣٩٩ق؛ الخلاف فی الاحکام: محمد بن حسن الطووسی (٤٦٠-٣٨٥ق)، قم، دفتر انتشارات اسلامی،

حج بانوان: ادای حج یا عمره توسط زنان و دختران

بر پایه فقه اسلامی، حج بر زنان -همانند مردان- واجب است و شرایط استطاعت و وجوب حج برای زنان همان شرایط حج مردان است؛ البته برخی فقهاء شرایط دیگری برای وجوب حج بر زنان افزوده‌اند. (← استطاعت بانوان) بانوان، به سبب ویژگی‌ها و شرایط خاصی که دارند، در برخی احکام حج با مردان تفاوت دارند. (← احکام حج بانوان) از این رو، دانستن احکام ویژه بانوان در حج، خصوصاً برای زنان، اهمیت و ضرورت دارد. در این مقاله، احکام اختصاصی حج بانوان مورد بحث قرار می‌گیرد و به مباحث عمومی و کلی حج بانوان که مشترک با مردان است، پرداخته نمی‌شود.

در منابع فقهی، مباحث مربوط به حج بانوان، بیشتر در مبحث حج و گاه در مباحثی چون طهارت ذکر شده است. برخی فقیهان نیز بایی جداگانه از مبحث حج را به احکام بانوان اختصاص داده و در آن، ضمن تأکید بر برخی احکام مشترک میان زن و مرد (مانند اصل وجوب حج)، مهم‌ترین احکام اختصاصی حج و عمره زنان را گردآورده‌اند.^۱ همچنین در

صفوة السقا، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۹ق؛ مجمع البيان في تفسير القرآن: الفضل بن الحسن الطبرسي (٤٦٨-٤٥٤ق)، به کوشش محمد جواد بالغی (١٨٦٤-١٩٣٣م)، تهران، انتشارات ناصرخسرو، ١٣٧٢ش؛ مجمع الزوائد و منبع الفوائد: على بن أبي بكر الهشمي (٧٠٤-٨٠٧م)، بیروت، دار الكتاب العربي، ١٤٠٨ق؛ المجموع شرح المهدب: يحيى بن شرف النووى (٦٣١-٧٦٤ق)، بیروت، دار الفكر؛ مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل: حسين نوري (١٣٢٠م)، قم، مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، ١٤٠٨ق؛ مسنن الامام احمد بن حنبل: احمد بن حنبل (٢٤١م)، بیروت، دار الصادر، بیتا؛ المعجم الكبير: سليمان بن احمد الطبراني (٣٦٠-٢٦٠ق)، به کوشش حمدی عبدالمجید السلفي، بیروت، دار احياء التراث العربي، ١٤٠٥ق؛ من لا يحضره الفقيه: محمد بن علي بن بابويه (شیخ صدوق) (٣٨١-٣١١ق)، تحقيق و تصحيح على اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ١٤٠٤ق؛ نهج البلاغه: شریف الرضی (٤٠٦م)، شرح صبحی صالح، قم، دار الاسوه، ١٤١٥ق؛ السوافی: محمد بن شاه مرتضی فیض کاشانی (١٠٠٦-١٩١م)، تحقیق ضیاء الدین حسینی و کمال الدین فقیه ایمانی، اصفهان، کتابخانه امیرالمؤمنین، ١٤٠٦ق؛ وسائل الشیعه (تفصیل وسائل الشیعه) تحقیق ضیاء الدین حسینی و کمال الدین فقیه ایمانی، اصفهان، کتابخانه امیرالمؤمنین، ١٤٠٦ق؛ وسائل الشیعه (تفصیل وسائل الشیعه): محمد بن الحسن الحر العاملی (١٣٣-١١٠٤ق)، به کوشش عبدالرحیم ربائی شیرازی، بیروت، دار احياء التراث العربي، ١٤٠٣ق.

محمود گودرزی

^۱. المبسوط في فقه الإمامية، ج١، ص٣٣-٣٣٢؛ السرائر، ج١، ص٨٥-٨٢٥؛ تحریر الأحكام، ج٢، ص٢١-٢٥.